

ДЕВІАЦІЇ У МОВЛЕННІ ТЕЛЕЖУРНАЛІСТІВ

Професійна діяльність медійників, що працюють на телебаченні та радіо, перебуває у тісному зв'язку з усним варіантом мовлення, яке є найпотужнішим інструментом поширення інформації, розваги, освіти, наймасовішим фактором впливу на численну аудиторію. Нинішня ситуація з культурою усного мовлення в українському аудіовізуальному медійному просторі незадовільна. Свідченням цього виступає значна кількість щоденних помилок, яких припускаються професійні комунікатори у нашому телевізійному та радіоефірі⁹.

Сучасний етап розвитку електронних ЗМІ характеризується тим, що «журналіст радіо і телебачення виступає одночасно в кількох іпостасях – здобувача, укладача, редактора, аналітика, оформлювача, тлумача, коментатора, оглядача інформації та безпосереднього виконавця ролі, її дикторського озвучування. До реалізації останньої в процесі розвитку вітчизняної мережі телерадіомовлення склалися професійні вимоги, спрямовані передусім на забезпечення якості подачі інформації в ефір. Вони передбачають дотримання певних законів, принципів і правил у трьох основних напрямках: культура публічного виступу, культура мови і техніка усного мовлення. Кожен з них має свої складові, що потребують ретельного осмислення, вивчення й практичного опанування. Адже в цій професії виявляється важливим не лише те, що говориться, а й обов'язкове те, як говориться. У певному розумінні це є специфікою телерадіожурналістики, бо неправильно вжиті в ефірі наголос, вимова, слово можуть спотворити зміст і мати непередбачені наслідки. До того ж, будь-які порушення техніки усного мовлення миттєво позначаються на культурі мови журналіста і цілком обґрунтовано викликають недовіру як до нього самого, так і до результатів його професійної діяльності»¹⁰.

Сучасну проблематику, пов'язану з лексикою засобів масової інформації, порушували Н. Бабиц, О. Білянська, З. Дмитровський, А. Капелюшний, О. Мітчук, О. Пономарів, мовнокультурну тематику розглядали О. Сербенська, О. Штурнак, О. Стишов, орфоепічний аспект фахової підготовки ведучих опрацьовував Ю. Єлісовенко, семіотичний інструментарій у комунікативній стратегії українського телебачення присвячені праці В. Бабенко, про відображення засобами масової комунікації мовно-культурного рівня писав Г. Козаков. У низці дослідницьких матеріалів, опублікованих на сторінках інтернет-ЗМІ «Український інтерес», також про різні «території» безграмотного використання мови медійниками писав автор цієї статті. Однак багато творчих працівників медій і далі вважають,

⁹ Кушнір О. Орфоепічна культура в ефірі сучасного дитячого телебачення (за матеріалами тернопільських каналів) / Оксана Кушнір // Медіапростір. 2017. Спецвип. № 10. С. 74–79.

¹⁰ Чернікова Л. Ф. Культура і техніка мовлення в телерадіожурналістиці / Л. Ф. Чернікова // Культура народів Причорномор'я. 2007. № 111. С. 88–90.

що те, як вони говорять, – це останнє, на що треба звертати увагу у підготовці до професійної діяльності та удосконаленні себе як фахівця.

Проведений аналіз дає підстави зауважити, що частина мовних недоглядів зроблена не в прямоефірних матеріалах, а в підготовлених. Тобто – час для редагування однозначно був, проте медійники або знехтували цим елементарним прийомом, забувши, що мовлення для них – це «засіб виробництва», або просто не помітили девіацій (а це свідчить про рівень їхньої грамотності). І це вкотре доводить справедливість вислову професора В. Владимірова: «Безграмотний журналіст – це оксюморон».

І ця оксюморонність глибоко засіла в телевізійній журналістиці, бо її творці спілкуються, використовуючи матрицю чужої мови: за фразою «ви виглядаєте впевненим» легко впізнається «вы выглядите уверенным». Водночас заміна такої калькованої конструкції на **«Ви здається впевненим»** (наголос **здається, здаємось**) буде абсолютно доречною і справедливою. Хоча якщо ти відчуваєш, що від людини йде впевненість, можна ж так прямо й сказати: **«Ви такий упевнений»** або **«Ви маєте впевнений вигляд»**.

Постійне й часто недоречне вживання дієслова «виглядати» у грамотної людини викликає такі ж асоціації, як і «не ори» та «надоїв». Коли вона чує «виглядати», уявляє людину, що висувається/визирає із-за чогось і дивиться. «Не ори» – плуг, який тягне пара коней або трактор. «Надоїв» – чоловік у білому халаті на фермі демонструє кількість молока, одержану від корови (бо якщо це була б жінка, то – форма була б «надоїла»). Так свідомість реагує на слова (написані чи вимовлені), що є носіями закріплених за ними значень.

Невеликий експеримент, проведений з використанням Google, який мав «знайти» речення зі словами «виглядати з вікна», дав певною мірою неочікувані результати. Пошуковець «поділився» такими одиницями: «Як **виглядає** на Windows-екрані згорнуте вікно?», «Ваші вікна будуть **виглядати** привабливо», «Як **виглядає** дощ з вікна літака». Коли ж запит отримав форму «виглядати коханого», першими Google «запропонував» варіанти на кшталт «Це очевидне, що жінка прагне гарно **виглядати** для коханого чоловіка». Однак одним з наступних стали «Тож хіба дивно, що стоячи на балконі, вона, як Джульєтта, як юна шістнадцятирічна мрійниця, **виглядала** коханого» та назва пісні **«Виглядала** мати сина» (О. Білаш / М. Томенко).

Щоб не помилятися, тележурналісти мають використовувати замість згаданого суцільного безгамотного «виглядання» інші слова та способи:

1) Мати вигляд. Вигляд – це «сукупність зовнішніх ознак, особливостей кого-, чого-небудь, що створює відповідне враження», «певний вираз у зовнішності як прояв якогось стану, настрою». У цього слова є два застарілих значення: «місцевість, яку видно, яка відкривається зорі, погляду» та «перспектива, плани на щось». Слово «вигляд» входить до кількох усталених сполук: з **виглядом** («набираючи якогось вигляду, маючи якийсь вигляд»): «Такі одразу ж починають розповідати про все повчальним тоном екскурсовода, **з виглядом знавця** чи **завсідника** Лаврської обителі»; **на вигляд** – («як свідчать, показують зовнішні ознаки»): «Американські вчені показали, який коронавірус **на вигляд**»; **під виглядом** («удаючи кого-небудь, вигадавши якусь причину»): «Уряд виключив можливість розповсюдження грального бізнесу **під виглядом** держав-

них лотерей»; **робити (зробити) вигляд** – «удавати що-небудь». Однак останній вислів, коли треба сказати про те, що хтось прикидається, знавці пропонують замінити нехарактерний для української мови канцеляризм **робити вигляд** на стилістично кращий варіант: **удавати, вдавати, удати, вдати**.

При правильному підході дієслово «виглядати», ужите у невластивому для нього значенні, легко можна замінити конструкцією «мати вигляд»: «Так **виглядає** найкращий передноворічний подарунок»: Коболєв про санкції проти «Північного потоку-2» // [Такий **вигляд має найкращий...**]; «Воно **виглядає** дивно, але цікаво»: тернополянка робила зачіски моделям // [Воно **має дивний, але цікавий вигляд**]; «У Китаї показали, як **виглядає** коронавірус під мікроскопом» // [... який **вигляд має коронавірус ...**] / [... який **коронавірус під мікроскопом ...**].

Конструкція «мати вигляд» синонімічна дієслову **бути/є**: «Як **виглядає** Берегово з висоти пташиного польоту» // [«Який **вигляд має** Берегово з висоти...» / «Яким **є** Берегово з висоти...»]; «Як **виглядає** Донецьк у 2020-му?» [«Який **вигляд має** Донецьк у 2020-му?» / «Яким **є** Донецьк у 2020-му?»]; «Ідеальний вечір п'ятниці, **виглядає** ось так» // [«Ідеальний вечір п'ятниці **має** ось такий **вигляд**» / «Ідеальний вечір п'ятниці є ось таким»]; «Найотрутіша рослина в Україні: як **виглядає** цикута і чим вона небезпечна» // [«... як **виглядає** цикута ...» / «... якою **є** цикута ...»] (**цику́та** – це «трав'яниста багаторічна отруйна рослина родини зонтичних, яка росте біля води», а також – «отрута, виготовлена з цієї рослини»).

На наш погляд, речення з **бути/є** – прості й не такі «офіційні», як з **мати вигляд** (хоча це тільки питання звички): «Ось так **виглядає** захисний костюм працівників інфекційного відділення рівненської міської лікарні» // [«Ось **таким є захисний костюм ...**»]; «В мережі показали, як **виглядає** один із найсекретніших президентських літаків» // [«В мережі показали, яким **є** один із...»]; «Як **виглядає** будній день американського конгресмена» // [Яким **є будній день...**]. До речі, автор речення точно не знав, що в лексиконі нашої мови є слово **будень** («не святковий, робочий, будній день; (переносне) трудове, повсякденне життя; (переважно множина) одноманітне безрадісне існування; буденщина»), інакше точно використав би.

2) Здаватися («мати в чийсь уяві той чи інший вигляд, набирати певних рис, властивостей, справляти на кого-небудь якесь враження»). «У Сочі Путін **виглядав** доволі несподівано» // [«... Путін **здавався** доволі несподіваним»]; «Коли чоловік Олександр побачив, як новоспечені мама і син сплять поруч, виглядаючи зовсім чужими одне одному, вирішив їх знімати» // [«...сплять поруч, здаючись зовсім чужими одне одному ...»].

3) Уникнення слова «виглядати». «Олена Зеркаль заявила, що підсумкове комюніке «нормандського саміту» в Парижі **виглядає** краще, ніж вона очікувала» // [«...підсумкове комюніке «нормандського саміту» **в Парижі краще**, ніж вона очікувала»]; «Вчені підкреслюють, що вірус **виглядає** дуже схожим на MERS-CoV (Коронавірус близькосхідного респіраторного синдрому)» // [«... що вірус **дуже схожий** на ...»]; «Британський вчений-біхевіорист Вільям Хаєм створив воскову модель того, як будуть **виглядати** офісні працівники через 20 років» // [«... якими **будуть офісні** працівники ...»]; «Якщо шрифти на екрані комп'ютера Mac **виглядають** нечіткими, розпливчастими чи мають нерівні краї, ви можете ввімкнути згладжування шрифтів» // [«... шрифти **на екрані комп'ютера Mac нечіткі, розпливчасті**»].

4) Нагадувати («бути, здаватися схожим на кого-, що-небудь»), **бути схожим**. «Він **виглядає** як дрон з шістьма електро-пропелерами» // [«Він **нагадує** дрона ...» / «Він **схожий** на дрона ...»].

5) Інші варіанти. «Чесно кажучи, вона **виглядала** дуже втомленою і недоглянутою – корені фарбованого волосся відросли, лак на нігтях подекуди полупився» // [«... вона **була** дуже втомленою і недоглянутою ...»]. Можлива також і така заміна: «Вона **виглядала дуже втомленою**» // [«Вона **відчувала втому**»].

А ось поради щодо цього професора Олександра Пономарева: «Замість **гарно виглядаєш** справді треба писати **маєш гарний вигляд**. Замість *Іван виглядав* стурбовано потрібно *Іван видавався* стурбованим. **Виглядає** дивно – **видається** дивним. Печені яблука, политі медком, **виглядають** апетитно можна замінити на апетитні **на вигляд**. Отже, основне значення дієслова **виглядати** – це дивитися кудись, крізь щось, видніти, вдивлятися кудись. «*Марно, брате, не вигляне чорнобрива з хати*» (Тарас Шевченко). «*Біля воріт давно вже виглядала синів стривожена мати*» (Михайло Стельмах). Найголовніший аргумент – відсутність значення «**мати вигляд**» у дієслова **виглядати** у Словнику за редакцією Бориса Грінченка, який є основним мірилом українськості питомих українських слів. Наявність такого значення в окремих авторів не є достатньою підставою для поширення в літературній мові. Від поширеності помилка не перестає бути помилкою»².

«Наш герой уособлює собою...». Третім значенням дієслова **уособлювати** є «найповніше, найдосконаліше втілювати в собі якісь властивості, риси і т. д., бути виявом, вираженням чого-небудь» (крім цього, воно означає також «виражати явища природи, предмети в образах живих істот» та «надавати чому-небудь конкретного вираження, реального образу, матеріальної форми»). Отже, «уособлювати» – це «втілювати в собі». Це – плеоназм (зайвoslів'я), непотрібне використання зайвих слів. Те ж саме й у фразі «у колишньому СРСР», адеж слово **колишній** має значення «який був колись давно; минулий; який був трохи раніше; попередній; який утратив своє попереднє становище, призначення, попередній вигляд». І якщо у випадках «колишній чоловік», «колишній працівник», «колишній міністр» (він уже не має такого статусу, хоч раніше мав) цей прикметник питань не викликає, то в тележурналістській фразі він явно зайвий, бо ж СРСР – це історизм, він існував певний часовий відрізок, а зараз його немає вже майже тридцять років, тому ніяким колишнім бути не може.

«Шоста дванадцята». Тележурналіст мав би знати формулу: «назва години відповідає на питання «котра?»: **шоста година**, хвилини ж (а якщо треба – то й секунди) – на питання «скільки?»: **дванадцять**.

У фразе «на них просто лица немає» легко впізнається «на них просто лица нет». Тележурналіст, що використав таку кальку, зробив поширену помилку, адже ідіоми буквально не перекладаються. На місці покруча мало б прозвучати: **їх просто не впізнати**. Або: **його й не пізнати, так змарнів (зблід, пополотнів); він [сам] на себе не схожий (зробився, став)**.

² Блог проф. Пономарева: «гарно виглядаєш» чи «маєш гарний вигляд»? Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/blog-olexandr-ponomariv-39217093>.

«Інформації поступає вкрай мало». Значення слова «поступати» у словнику подаються з ремарками «застаріле» та «рідковживане». Тому його взагалі не варто використовувати (особливо – в такому контексті). А наведену фразу краще було б подати в такій редакції: **«Інформації надходить вкрай мало»**. Схожа помилка й у реченні «Рейси масово відміняли», оскільки відмінюються (тобто змінюються за відмінками) слова, що належать до іменних частин мови (за певним винятком). А те, що хотів сказати тележурналіст, мало б звучати як **«Рейси масово скасовували»**. Дієслово **скасовувати** має значення «визнавати, оголошувати що-небудь недійсним, незаконним; анулювати». Отже, збори, концерт, матч, засідання, закон, рішення тощо – скасовуються.

«Більше трьохста гральних закладів». Цікаво, що ні, в українській, ні в російській (там теж часто помиляються щодо такого типу числівників) такої форми немає. Правильний варіант – «Більше трьохсот гральних закладів».

«Як би... як би... як би». Це звучало в одного тележурналіста, який розповідав, що свого часу керував великою газетою, фактично в кожному реченні. Якщо знову вдатися до експерименту, то грамотна людина зрозуміла б, що він постійно запитував про спосіб дії («Як би щось зробити?»). Насправді ж тележурналіст хотів висловити сумнів, невпевненість. Проте в українській мові, крім ставних слів «очевидно», «здається», «мабуть», «може» тощо, це можна зробити ще й використовуючи частки **ніби, нібито, наче, неначе, неначебто, мов, немов, немовби, немовбито**.

«Був запрошений на службу в якості інженера». Російський вислів «в качестве» українською мовою можна передати: залежно від контексту – через «як (хто, що)», «за», «для», «у ролі (кого, чого)» або конструкцією з орудним відмінком:

НЕ РЕКОМЕНДОВАНО	РЕКОМЕНДОВАНО
був запрошений на службу у якості інженера	був запрошений на службу як інженер
бути у якості батька	бути за батька
використовувати в якості сніданків	використовувати для сніданків
вправний у якості коментатора	вправний у ролі коментатора
працювати в якості директора	працювати директором

«Вашому сусіду треба вирізати апендицит, але хірург виводить головну партію «Оди радості»». Крім «вирізати апендицит», з екранів можна почути також і «зробити апендицит». Насправді **апендицит** – це запалення апендикса, патологія, хвороба. **Апендикс** же – «червоподібний відросток сліпої кишки людини та деяких тварин». Тому й вилучають апендикс (патологічно змінений відросток) унаслідок апендициту (його запалення). І називається ця малоприємна процедура **апендектомія** (лат. appendix + ectomia = «хробокоподібний відросток» + «видалення»). Тому нормативними є конструкції **вирізати апендикс // зробити апендектомію**.

Часто помилки трапляються й тоді, коли не плутаються у значеннях паронімів **лічити / лікувати**. Прямий стосунок до медицини має дієслово **лікувати** – «застосовувати ліки та інші засоби для припинення чийогось

захворювання або ж якого-небудь органа; вживати заходів для припинення якого-небудь захворювання». Для **лічити** ж стихією є зовсім інші сфери. Це дієслово має значення «називати числа у послідовному порядку; визначати кількість, суму кого-, чого-небудь; вести певні підрахунки». З цими значеннями воно входить до низки фразеологізмів: **грудкі лічити [на дорозі]** («дивитися вниз (опустивши очі)»); **лічити дні (години, хвилини і т. ін.)** («стежити за часом, з нетерпінням чекаючи кого-, чого-небудь»); **не лічити** чого («дуже багато чогось»); **не лічити годин (хвилин і т. ін.)** («не стежити за часом»); **ребра лічити (полічити)** кому («бити кого-небудь»). Водночас за «лічити» закріплені ще й такі значення: «визначати в певній кількості, в певних сумах; нараховувати; рахувати, визначаючи що-небудь як початок відрахунків, одиницю виміру тощо; брати до уваги під час підрахунків, визначення чого-небудь і т. ін.; враховувати».

Отже, дев'яці у мовленні тележурналістів часто спричинені низьким рівнем їхньої грамотності, що впливає з некритичного ставлення до володіння мовою, нерозуміння основ такого поняття, як культура мови, перебуванням у полоні мовних стереотипів, а також – у нормативній матриці російської мови. Публікації такого типу мають значну наукову перспективу, оскільки є ще значна кількість проблем із грамотним мовленням у телевізійних журналістів, що потребують ретельного висвітлення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бабенко В. В. Семіотичний інструментарій у комунікативній стратегії українського телебачення : автореф. дис... канд. наук із соц. комунікацій: спец. 27.00.06 «Прикладні соціальнокомунікаційні технології» / В. В. Бабенко. К., 2008. 15 с.

2. Блог проф. Пономарева: «гарно виглядаєш» чи «маєш гарний вигляд»? Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/blog-olexandr-ponomariv-39217093>.

3. Дмитровський З. Є. Телевізійна журналістика. Навч. посібник. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. 208 с.

4. Єлісовенко Ю. П. Культура і техніка мовлення в тележурналістиці / Ю. П. Єлісовенко // Стиль і текст. 2001. Вип. 2. С. 168–175.

5. Єлісовенко Ю. П. Орфоепічний аспект фахової підготовки телевізійних журналістів / Ю. П. Єлісовенко // Наукові записки інституту журналістики. 2004. Т. 15. С. 15–22.

6. Єлісовенко Ю. П. Орфоепічний аспект фахової підготовки ведучих / Ю. П. Єлісовенко // Ведучий у практиці сучасного радіомовлення: збірник навчально-методичних матеріалів / упоряд. В. Я. Миронченко. К. : Укртелерадіопресінститут, 2006. С. 51–63.

7. Єлісовенко Ю. П. Ораторське мистецтво: постановка голосу й мовлення: навч. посібник / Ю. П. Єлісовенко; за ред. В. В. Різуна. К. : Атака, 2008. С. 131–144.

8. Козаков Г. Саботаж: Засоби масової комунікації віддзеркалюють мовно-культурний рівень / Г. Козаков // Літературна Україна. 2006. 15 червня. С. 1, 3.

9. Кушнір О. Орфоепічна культура в ефірі сучасного дитячого телебачення (за матеріалами тернопільських каналів) / Оксана Кушнір // Медіапростір. 2017. Спецвип. № 10. С. 74–79.

10. Чернікова Л. Ф. Культура і техніка мовлення в телерадіожурналістиці / Л. Ф. Чернікова // Культура народів Причорномор'я. 2007. № 111. С. 88-90.

11. Vasyl'chenko V. M. Language deviations in an advertising communications // Proceeding of The Fourteenth International Scientific Conference «AVIA-2019» April 23–25, 2019 Kyiv. 31.12–31.15. URL: <http://conference.nau.edu.ua/index.php/AVIA/AVIA2019/paper/view/6090/4938>.

12. Vasylchenko Viacheslav. Language deviations in journalistic texts // The Ninth World Congress «AVIATION IN THE XXI-st CENTURY» – 2020. «Safety in Aviation and Space Technologies». URL: <http://conference.nau.edu.ua/index.php/Congress/Congress2020/paper/viewFile/7775/6462>.